

Hamraliyeva Malika Abdukarimovna Sport psixologiyasi, ijtimoiy-gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlar kafedrası v.b. dotsenti Hamraliyeva@gmail.com
ORCID: 0009-0009-9138-3545

XX ASR SIYOSIY JARAYONLARI SPORT TARAQQIYOTIGA TA'SIRI, OLIMPIADA HARAKATI, GEOSIYOSAT VA XALQARO SPORT DIPLOMATIYASI

<https://zenodo.org/records/18899894>

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrdagi yirik siyosiy jarayonlarning jahon sporti taraqqiyotiga ta'siri, xususan Olimpiya harakatining rivojlanishi hamda geosiyosat va xalqaro sport diplomatiyasi jarayonlaridagi o'zaro aloqadorligi tahlil qilingan. Tarixiy faktlar va manbalarga tayangan holda, birinchi va ikkinchi jahon urushlari davrida sport sohasida yuz bergan o'zgarishlar, mustamlakachilik tugashi bilan sportning yangi mustaqil davlatlar uchun milliy legitimlik timsoliga aylangani, "sovuq urush" davrida AQSh va SSSR sport arenarida olib borgan ramziy raqobati tahlil qilinadi. Sport maydonlarida siyosiy norozilik ifodalari (masalan, Olimpiya o'yinlaridagi boykotlar va podiumdagi namoyishlar) hamda sportning xalqaro diplomatiyada qo'llanilishi (masalan, stol tennisi orqali AQSh-Xitoy aloqalarining yaxshilanishi) misollar yordamida yoritiladi. Xulosada sport va siyosatning ayri holda emas, balki chambarchas bog'liq ekanligi, Olimpiya harakatining tinchlik va do'stlik ideallariga qaramay, amaliyotda sportning yirik davlatlar geosiyosiy maqsadlariga xizmat qilgani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Olimpiya harakati; sovuq urush; boykot; sport diplomatiyasi; geosiyosat; mustamlakachilik tugashi.

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ XX ВЕКА НА РАЗВИТИЕ СПОРТА, ОЛИМПЕЙСКОЕ ДВИЖЕНИЕ, ГЕОПОЛИТИКУ И МЕЖДУНАРОДНУЮ СПОРТИВНУЮ ДИПЛОМАТИЮ

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние крупных политических процессов XX века на развитие мирового спорта, в частности, эволюция олимпийского движения, а также взаимосвязь геополитики и международной спортивной дипломатии. На основе исторических фактов и источников проанализированы изменения в спортивной сфере во времена Первой и Второй мировых войн, превращение спорта в символ национальной легитимности для новых независимых государств после распада колониальной системы, а также символическое соперничество между США и СССР на спортивной арене в эпоху «холодной войны». Освещаются примеры выражения политического протеста через спорт (например, бойкоты Олимпийских игр и демонстрации на пьедестале почёта), а также использование спорта в международной дипломатии (например,

улучшение американо-китайских отношений через настольный теннис). В заключение подчёркивается, что спорт и политика не существуют изолированно, а тесно взаимосвязаны, и несмотря на идеалы мира и дружбы олимпийского движения, на практике спорт зачастую служил геополитическим целям ведущих мировых держав.

Ключевые слова: олимпийское движение; холодная война; бойкот; спортивная дипломатия; геополитика; деколонизация.

INFLUENCE OF 20TH-CENTURY POLITICAL PROCESSES ON SPORTS DEVELOPMENT, THE OLYMPIC MOVEMENT, GEOPOLITICS, AND INTERNATIONAL SPORTS DIPLOMACY

Annotation This article analyzes the impact of major 20th-century political processes on the development of global sports, particularly the Olympic movement, and the intersections of geopolitics and international sports diplomacy. Drawing on historical sources, it examines changes in sports during the World Wars, how decolonization made sports a symbol of national legitimacy for new states, and the symbolic rivalry between the USA and USSR in sports during the Cold War. The paper highlights instances of political expression in sports (e.g., Olympic boycotts and podium protests) and the use of sports as a tool in international diplomacy (such as ping-pong diplomacy improving U.S.-China relations). In conclusion, despite the Olympic ideals of peace and friendship, sports and politics are shown to be deeply intertwined, with sports events often serving great power geopolitical aims throughout the 20th century.

Keywords: Olympic movement; Cold War; boycott; sports diplomacy; geopolitics; decolonization.

Kirish.

XX asr davomida sport va siyosat bir-biriga tobora kuchli ta'sir ko'rsatdi. Garchi rasmiy ravishda xalqaro sport harakatlari (xususan, Olimpiya o'yinlari) siyosatdan xoli, neytral maydon sifatida talqin etilgan bo'lsa-da, tarixiy haqiqat shuni ko'rsatadiki, sport musobaqalari ko'pincha davlatlararo munosabatlar va global geosiyosatning "soyasida" o'tgan. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, sport qadimdan ommani chalg'itish, tashqi siyosatni sinovdan o'tkazish, diplomatik tarangliklarni yumshatish va siyosiy-ma'rifiy targ'ibot olib borish vositasi bo'lib kelgan. Ayniqsa avtoritar rejimlar va yirik davlatlar sportning ommaviy mashhurligidan foydalanib, uni o'z manfaatlari yo'lida bir turdagi "yumshoq kuch" quroliga aylantirganliklari ma'lum. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) Nizomida sport o'yinlarini siyosatdan xoli tutish g'oyasi ilgari surilgan bo'lsa-da, XX asr davomida hukumatlar va hatto individual sportchilar sport minbaridan turib siyosiy bayonotlar berishga harakat qilgan hollari ko'p uchraydi. Masalan, ayrim davlatlar norozilik tariqasida Olimpiya o'yinlarini boykot qilishgan, sportchilar esa siyosiy e'tirozlarini medal tantanalari vaqtida namoyish etishgan. Bunday hodisalar sport maydonini bir paytning o'zida global sahnaga va siyosiy minbarga aylantirgan.

Ushbu maqolada avvalo mavjud tarixiy-adabiy manbalar tahlili orqali sport va siyosat o'rtasidagi mazkur murakkab o'zaro aloqadorlik keng yoritiladi. XX asrning turli bosqichlarida (birinchi va ikkinchi jahon urushlari, mustamlakachilik tizimining qulash davri, "sovuq urush" yillari va uning yakuni) sport rivojiga siyosiy jarayonlar qanday ta'sir ko'rsatgani misollar bilan ko'rsatib beriladi. Shuningdek, sportning geosiyosiy raqobat va diplomatik muloqotlardagi o'рни – ya'ni sport diplomatiyasining ilk ko'rinishlari – tarixiy voqealar misolida tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Sport va siyosat chatishuvi bo'yicha qator tarixiy va nazariy tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular XX asr davomida sportning "yirik o'yin"larga jalb etilganini ko'rsatadi. Jumladan, 1936 yil Berlin Olimpiadasi haqida tarixchilar "Natsi Olimpiadasi" deb atashadi – bu musobaqa Adolf Gitler rejimi uchun katta propaganda maydoniga aylangan edi. Gitler diktaturasi Olimpiya o'yinlari ikki haftalik dasturi davomida Germaniyaning irqchilik va harbiy tajovuzkorlik siyosatini olamga bildirmay, aksincha, tinch va bag'rikeng davlat qiyofasini namoyish qilishga erishdi. Shu tariqa Berlin Olimpiadasi natsistik rejimning o'zini "tinchliksevar" qilib ko'rsatishiga xizmat qilgan, xorijiy kuzatuvchilarni ham chalg'itgan. Urush yakunida ma'lum bo'ldiki, sport maydonidagi xushmomala niqob ortida Germaniyaning tajovuzkor rejalarini yashirin edi – Olimpiada ortidan oradan ko'p o'tmay ikkinchi jahon urushi boshlanganini tarix ko'rsatdi.

Ikkinchi jahon urushidan keyin sport va siyosat aloqasi yangi shaklga kirdi. Tarixchi-manbashunoslarning qayd etishicha, 1948-yilda urushdan keyingi ilk Olimpiya o'yinlariga qatnashish huquqi o'ziga xos siyosiy legitimlik timsoliga aylangan edi. Londonda o'tkazilgan 1948-yilgi Olimpiya o'yinlariga urush jinoyatchisi sifatida qaralgan davlatlar – Germaniya va Yaponiya – taklif etilmadi, shuningdek, Sovet Ittifoqi ham (garchi g'olib ittifoqdosh davlat bo'lsa-da) siyosiy sabablarga ko'ra qatnashmadi. Bu orqali xalqaro hamjamiyat urush boshlab, tinchlikka raxna solgan mamlakatlarni sport maydonidan chetda qoldirishga urinib, sportni jahon tinchligiga xizmat qiluvchi mexanizm sifatida talqin etishga intildi. Xuddi shunday, Birinchi jahon urushi yakunida ham 1920-yil Antwerp Olimpiadasiga Germaniya, Avstriya-Madjapiston, Usmonli Turkiya kabi mag'lub davlatlar chaqirilmagani tarixiy manbalarda qayd etilgan – bu ham sportni siyosiy jazo vositasi sifatida qo'llashga misol bo'ladi.

Mustamlaka tuzumining tugashi va yangi davlatlarning sahnaga chiqishi sportga o'z ta'sirini o'tkazdi. Tadqiqotchi P. Katton ta'kidiga ko'ra, XX asr o'rtalarida ko'plab yangi mustaqil davlatlar sportni milliy g'urur va tenglik ramzi sifatida ko'ra boshladi. Masalan, Janubiy Afrikadagi aparteid rejimi xalqaro sport hamjamiyatida keskin tanqid ostiga olinib, 1964 yildan boshlab Janubiy Afrika XOQ tomonidan Olimpiya o'yinlaridan chetlashtirildi va bu ban deyarli 30 yil davom etdi. Bu fakt sport tashkilotlari ham siyosiy etika tamoyillariga ko'ra qaror qabul qilganini ko'rsatadi – irqchilik siyosati sport ruhi va Olimpiya qadriyatlariga ziddir, degan pozitsiya bildirildi. Shu o'rinda, Indoneziya Prezidenti Sukarno boshchiligida 1963 yili tashkil etilgan "Yangi rivojlanayotgan kuchlar o'yinlari" (GANEFU) ham e'tiborga molik: Indoneziya ayrim davlatlar (Xitoy, Misr va b.) bilan hamkorlikda G'arb nazoratidagi Olimpiya harakatiga qarshi alternativa musobaqa o'tkazgan va XOQ bu musobaqada qatnashgan sportchilarni jazolagan edi. Bu hodisa mustamlakachilikdan keyingi davlatlarning sportda ham mustaqil yo'l izlaganini, sport maydonida ham geosiyosiy bloklashuv mavjud bo'lganini tasdiqlaydi. XX asr o'rtalaridan boshlab sport tarixini o'rgangan olimlar diqqatini eng ko'p tortgan mavzulardan biri – "sovuq urush" va sportdir. Tarixiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, 1950-yillardan e'tiboran sport musobaqalari AQSh va SSSR o'rtasidagi mafkuraviy kurashning ramziy maydoniga aylandi. Masalan, 1952-yilda Sovet Ittifoqi ilk bor Olimpiya o'yinlarida ishtirok etdi va birinchi qatnashganiga qaramay, umumiy medallar soni bo'yicha AQShdan so'ng ikkinchi o'rinni egalladi. Bu natija dunyo OAV larida "erkin dunyo" va "kommunistik dunyo" o'rtasidagi raqobat deb talqin qilindi. Keyingi o'n yilliklarda SSSR sportga ulkan mablag' va e'tibor qaratib, deyarli har bir Olimpiya musobaqasida AQSh bilan eng ko'p medal uchun kurashib keldi. Ma'lumotlarga ko'ra, Sovet Ittifoqi qatnashgan 9 ta yozgi Olimpiadaning 6 tasida oltin medallar soni bo'yicha

jami birinchi o'rinni egallagan, bu esa sport maydonidagi g'alabalar siyosiy maydondagi yutuqlarga qiyosan talqin etilganini ko'rsatadi.

Amerika Qo'shma Shtatlari va SSSR o'z tizimlarining ustunligini namoyish etish uchun sportni propaganda vositasiga aylantirdi. SSSR rahbarlari "sport – kommunistik tuzumning afzalligini dunyoga ko'rsatish imkoniyati" deb bilgan holda, chempionlar yetishtirishga davlat miqyosida katta sarmoya ajratdilar. Masalan, sobiq sovet amaldori A.N.Romanov xotiralarida "chetda musobaqaga qatnashishga qaror qildikmi – g'alaba qilishga majbur edik; aks holda G'arb matbuoti butun xalqimizni loyga belardi", deya ta'kidlagan. AQSh tomoni ham o'z navbatida, sportda erishgan g'alabalarni "erkin jamiyat"ning yutug'i sifatida targ'ib qilar, SSSR sport tizimini tanqid qilib, sovet sportchilarini "qurolsiz askarlar"ga qiyoslar edi (bu mafkuraviy qarama-qarshilikka oid manbalar ham mavjud). Shu tariqa, XX asrda Olimpiya o'yinlari hamda jahon chempionatlari musobaqalari bir qadar "muqobil jang maydoni" – ya'ni qurolsiz, bayroq va madhiya bilan olib boriladigan mafkuraviy bellashuv maydoniga aylanganini ko'ramiz.

Sport sotsiologiyasi va tarixiy siyosatshunoslik bo'yicha adabiyotlarda sport maydonidagi norozilik namoyishlari atroflicha yoritilgan. 1968-yilgi Mexiko Olimpiadasi buning yorqin misollaridan biridir: amerikalik yengil atletika chempionlari Tommi Smit va Jon Karlos 200 metr finalida oltin va bronza medal sohibi bo'lib, mukofotlash marosimida minbarda turgancha qora qo'lqop kiygan qo'llarini yuqoriga ko'tarib, "Qora kuch" (Black Power) salomini namoyish qilishdi. Bu holat AQShdagi afro-amerikaliklarning fuqarolik huquqlari kurashiga hamdardlik ifodasi edi. Oqibatda, AQSh Olimpiya qo'mitasi ularni terma jamoadan chetlatib, darhol uyga qaytardi. Bu voqea sportga siyosiy bayonotlar kirib kelganining mashhur namunasi bo'lib, ko'plab ilmiy ishlanmalarda sport va irqiy siyosat munosabatini muhokama qilishga turtki bo'lgan. Shu bilan birga, Olimpiya o'yinlari tarixida terrorizm va siyosiy zo'ravonlik ham o'zini namoyon qilgan. 1972-yil Myunxen Olimpiadasi davomida falastinlik "Qora sentabr" terror guruhi tomonidan Isroil sport delegatsiyasiga hujum uyushtirilib, 11 nafar isroillik sportchi va murabbiy garovga olindi va halok bo'ldi. Bu fojia sport tadbirlari ham xalqaro nizolar va terrorchilikdan xoli emasligini ko'rsatib, butun dunyoni larzaga soldi. Myunxen voqeasi ortidan Olimpiya o'yinlarida xavfsizlik choralari misli ko'rilmagan darajada kuchaytirila boshlandi, xalqaro sport musobaqalari siyosiy terror nishoniga aylanish xavfi borligi e'tirof etildi.

Sport va siyosat aloqalarini o'rganuvchi adabiyotlarda alohida urg'u beriladigan mavzulardan yana biri – Olimpiya o'yinlarining boykot qilinishidir. Tadqiqotchilar boykotlarning geosiyosiy tahlilini berib, ularning xalqaro munosabatlarga ta'sirini baholaydilar. Masalan, 1956-yil Melburn Olimpiadasi tarixda ilk boykotlar bilan yodda qolgan: Xitoy Xalq Respublikasi Tayvan (Xitoy Respublikasi) ishtirokiga norozilik sifatida kelmay qo'ydi, Gollandiya, Ispaniya va Shveysariya esa Sovet Ittifoqining Vengriyaga bostirib Kirishini qoralab boykot e'lon qildi. Shuningdek, Misr, Iroq va Livan davlatlari Fransiya-Britaniya-Isroilning Suvaysh inqirozidagi harakatlariga norozilik bildirib, o'yinlarni tark etishdi. Tadqiqotlar bu boykotlarning bevosita siyosiy natijalarga erishmaganini ta'kidlaydi – masalan, 1956 yilgi boykotlar Sovet qo'shinlarini Vengriyadan chiqarib yuborolmadi, ammo bu harakatlar o'sha davrdagi xalqaro munosabatlar tarangligini dunyo jamoatchiligiga ko'rsatib beruvchi ramziy akt bo'ldi.

Eng yirik boykotlar esa sovuq urush cho'qqisiga chiqqan paytga to'g'ri keladi. 1980-yilgi Moskva Olimpiadasi oldidan AQSh Prezidenti Jimmi Karter Sovetlarning Afg'onistonga qo'shin kiritishiga javoban AQSh terma jamoasini yubormaslik haqida

tashabbus ko'rsatdi. AQSh chaqirig'iga qo'shilgan mamlakatlar soni 60 dan oshdi – G'arb va musulmon davlatlaridan iborat keng koalitsiya Moskva o'yinlariga bormadi. Ba'zi G'arb ittifoqchilari esa qisman “murosa” yo'lini tanlashdi: ular musobaqada ishtirok etishdi, biroq ochilish marosimida o'z bayroqlari ostida emas, balki Olimpiya bayrog'i ostida yurishdi. Bu bilan Sovet Ittifoqining harakatlarini qoralash namoyish etilib, ayni paytda sportchilarga musobaqada qatnashish imkoniyati saqlab qolingani edi.

1980 yildagi bojkotga javoban SSSR va uning ittifoqchilari to'rt yildan so'ng 1984 yilgi Los-Anjeles Olimpiadasini bojkot qilishdi. Sovet Ittifoqi boshchiligida Sharqiy blokning deyarli barcha mamlakatlari (Ruminiyadan tashqari) AQShga atletlarini yubormadi. Bu gal ham bojkot rasmiy sabab sifatida xavfsizlik va siyosiy norozilik bayonotlariga tayanib izohlandi, ammo aslida bunga 1980 yilgi bojkotning “javob chorasi” sifatida qaraldi. Diqqatga sazovor tomoni, aynan 1984-yili Xitoy Xalq Respublikasi 1952-yildan keyin ilk bor Olimpiya o'yinlarida qatnashdi; Tayvan esa endilikda XXR bilan erishilgan kelishuv asosida “Chinese Taipei” (Xitoy Taypeyi) nomi ostida ishtirok etishga majbur bo'ldi – bu ham sportdagi siyosiy murosa namunasidir. Olimpiya bojkotlari bo'yicha tahlillar shuni ko'rsatadiki, bunday tadbirlar ko'proq ramziy ahamiyat kasb etib, global siyosiy vaziyatni o'zgartirmagan bo'lsa-da, ular orqali davlatlar o'z pozitsiyasini namoyish etishgan va xalqaro hamjamiyat e'tiborini muayyan masalaga jalb qilishgan.

Xalqaro sport diplomatiyasiga oid ilmiy manbalarda sportning “ko'prik o'rnatish” vazifasi batafsil yoritilgan. “Ping-pong diplomatiyasi” nomi bilan mashhur hodisa – AQSh va Xitoy o'rtasidagi muzlab qolgan diplomatik munosabatlarni iliqlashtirishga sport sabab bo'lganining yorqin misolidir. 1971-yilda yaponiyada o'tgan stol tennis (ping-pong) bo'yicha jahon chempionatida AQSh va Xitoy jamoalari a'zolari o'rtasida do'stona muloqot yuz berdi va Xitoy tomonidan AQSh jamoasiga Pekinga tashrif buyurish taklifi bildirildi. AQSh stol tennis terma jamoasining 1971-yil aprel oyida Xitoyga 10 kunlik tashrifi XXR uchun 1949-yildan beri AQSh fuqarolarini birinchi bor rasmiy qabul qilish edi. Bu voqea “ping-pong diplomatiyasi” degan nom oldi va oradan ko'p o'tmay AQSh-Xitoy aloqalarida yirik burilish yasadi – 1972- yilda AQSh prezidenti Richard Nikson Xitoyga tarixiy tashrifini amalga oshirdi. Shu tariqa oddiy sport musobaqasi yirik geosiyosiy muzlarni eritishga xizmat qilgan “kichik qadam” bo'ldi. AQSh jamoasi a'zolari va Chjou En Lay kabi Xitoy rasmiylarining do'stona uchrashuvlari jahon matbuotida keng yoritilib, ikki davlat xalqini yaqinlashtirishga hissa qo'shdi. Ping-pong diplomatiyasi natijasida Mao Tzedun va Nikson davrida boshlangan muloqot yangi davrga yo'l ochdi – Xitoyning dunyo hamjamiyatiga integratsiyasi tezlashdi. Bu hodisani yoritgan manbalar sport diplomatiyasining muvaffaqiyatli namunasiga urg'u beradi – oddiy sport uchrashuvi yillik diplomatik muzokaralardan ko'ra tezroq natija bergan, deb baholanadi. 1972- yilgi tarixiy AQSh-Xitoy yaqinlashuvi – stol tennis bo'yicha “ping-pong diplomatiyasi” muvaffaqiyati ortidan AQSh Prezidenti R.Niksonning Pekinga tashrifi amalga oshdi. Bu voqea sportning geosiyosiy muzlarni eritishdagi rolini yaqqol namoyon qildi.

Sport diplomatiyasining boshqa bir misoli – Hindiston va Pokiston o'rtasidagi “kriket diplomatiyasi”. Ushbu ikki qo'shni davlat o'rtasida siyosiy tanglik kuchli bo'lgan paytlarda, ayniqsa 1980-yillar oxiri va 1990-yillar davomida, kriket bo'yicha o'yinlar muloqot imkoniyati sifatida qaraldi. Masalan, 1987-yilda Hindiston Bosh vaziri Rajiv Gandi va Pokiston prezidenti Ziya ul Haq chegaradagi harbiy tanglik paytida Lahorda kriket musobaqasini birgalikda tomosha qilishgani, shu tariqa norasmiy muzokara

maydoni yaratilgani tarixda qayd etilgan. Shuningdek, 2004-yilda ikki davlat yetakchilari kriket seriyasini “do‘stlik matchlari” deb e‘lon qilib, xalqlar diplomatiyasiga tayanishga harakat qilishdi. Bu kabi epizodlar ham sport nafaqat raqobat, balki muloqot va murosa vositasi bo‘la olishini ko‘rsatadi. Yakunda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, XX asr sport tarixini siyosiy kontekstdan ajratib bo‘lmaydi. Olimpiya harakati tarixchilari XOQ ichida ham siyosiy bosim va qarorlar bo‘lganini ta’kidlashadi – masalan, Olimpiya o‘yinlariga mezbonlik qilish qarorlarida siyosiy lobbichilik yoki murosalar (Tokio-1940dan voz kechish, Moskva-1980 va Los-Anjeles-1984 kabi bahsli tanlovlar) o‘rin olgan. XX asr davomida sport global maydonga aylanar ekan, u bir tomondan tinchlik va hamkorlik timsoli bo‘lib, boshqa tomondan esa dunyodagi ziddiyat va raqobatlarining aks-sadosi sifatida namoyon bo‘ldi. Keyingi bo‘limlarda shu tarixiy jarayonlarning batafsil tahliliga o‘tib, aniq misollar bilan ko‘rib chiqamiz.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda tarixiy-taqqoslama va tahliliy metodlardan foydalangan holda, XX asr davomida sport va siyosat o‘zaro aloqalarini yorituvchi manbalar o‘rganildi. Maqola uchun ma’lumotlar ochiq elektron manbalar va ilmiy-nazariy adabiyotlardan yig‘ildi; xususan, Olimpiya harakati tarixi bo‘yicha xalqaro tashkilot materiallari, tarixiy ensiklopediya va nufuzli saytlardagi maqolalar hamda tahliliy bloglar asos qilib olindi.

1-jadval

XX asr sport va siyosat o‘zaro ta’sirining asosiy bosqichlari va voqealari ketma-ketligicha keltirilgan.

Y il (davr)	Siyosiy voqea jarayon	Sportga ta’siri (misol)
1 914– 1918	Birinchi jahon urushi	1916-yilgi Olimpiya o‘yinlari urush sabab bekor qilindi. 1920-yili urushda mag‘lub davlatlar Olimpiadaga taklif etilmadi.
1 936	Germaniyada natsizmning kuchayishi	Berlin Olimpiadasi Gitler uchun propaganda vositasiga aylantirildi; irqiy ustunlik da’volari sportda rad etildi (Jessi Ovensning 4 oltin medali).
1 939– 1945	Ikkinchi jahon urushi	1940 va 1944-yilgi Olimpiadalar bekor qilindi. 1948-yili Londonda urushdan keyin ilk o‘yinlar o‘tkazilib, Germaniya va Yaponiya ishtirokiga ruxsat berilmadi.
1 945– 1960-y	Mustamlakachilik tugashi, yangi davlatlar	Osiyo va Afrikadan ko‘plab yangi mustaqil davlatlar Olimpiya harakatiga qo‘shildi. XOQ aparteid siyosati tufayli Janubiy Afrikani chetlatdi (1964). GANEFO musobaqasi tashkil etildi.
1 952	Sovet Ittifoqining sport arenalariga kirib kelishi	SSSR ilk bor Olimpiadada (Helsinki) qatnashib, 71 medal bilan 2-o‘rin – sport musobaqalari “kommunizm vs kapitalizm” raqobati sifatida talqin qilina boshlandi.
1 956	Sovuq urush tarangligi: Vengriya isyoni, Suvaysh inqirozi	Ilk Olimpiya boykotlari: XXR Tayvan ishtirokiga qarshi boykot qildi; Ispaniya, Gollandiya kabilar Vengriyaga hamdardlik uchun boykot; Misr va boshqalar Suvaysh uchun boykot. Melburnda vengr-sovet suv polosi o‘yini “Qonli suv” voqeasi bo‘ldi.

1 968	AQShdagi irqiy nizolar (fuqarolik huquqlari harakati)	Mexiko Olimpiadasida AQSh sportchilari Tommi Smit va Jon Karlos qora qo'ldopli "Black Power" salomi bilan irqchilikka norozilik bildirdi.
1 972	Yaqin Sharq mojarosi, terrorizm	Myunxen Olimpiadasida falastinlik terrorchilar 11 isroillik sportchini o'ldirdi – Olimpiya tarixidagi eng qora kun.
1 976	Aparteidga qarshi harakatlar, Xitoy-Tayvan nizosi	Monreal Olimpiadasini 20+ Afrika davlati Yangi Zelandiyaning aparteid JAR bilan aloqasi uchun boykot qildi; Tayvan "Xitoy Respublikasi" sifatida tan olinmagani uchun o'yinlardan chiqib ketdi.
1 980	Sovetlarning Afg'onistonga bosqini (sovuq urush)	AQSh boshchiligida 60 dan ortiq davlat Moskvadagi Olimpiadani boykot qildi. Ba'zi G'arb mamlakatlari Olimpiadada neytral bayroq ostida qatnashdilar.
1 984	AQSh-SSSR munosabatlarining yomonlashuvi	Sovet Ittifoqi va kommunistik blok Los-Anjeles Olimpiadasini boykot qildi. Kuba, GDR kelmadi; faqat Ruminiya keldi. Xitoy Xalq Respublikasi 1952 yildan so'ng ilk bor qatnashdi.
1 988	Koreya yarim orolidagi bo'linish, kommunistik blok	Seul Olimpiadasini Shimoliy Koreya tan olmagan holda, ishtirokdan bosh tortdi; Kuba va Nikaragua ham boykot qildi. Janubiy Koreya mezbonlik orqali ilk erkin saylovlar o'tkazdi.
1 992	Sovuq urush tugashi, yangi geosiyosiy vaziyat	Barselona Olimpiadasida Germaniya yagona jamoa bo'ldi, Janubiy Afrika aparteid barham topgach qaytdi. SSSR parchalanib, 12 davlat "Birlashgan jamoa" nomi ostida qatnashdi; Boltiqbo'yi va Yugoslaviya parchalangan davlatlar ilk bor alohida qatnashdi (Yugoslaviya urush tufayli komandalar sportidan chetlatildi).

Dastlab mavzuga doir umumiy qamrovchi manbalar (masalan, Council on Foreign Relations tomonidan tuzilgan "Olimpiadada siyosat va noroziliklar tarixi" kronologiyasi) tahlil qilinib, asosiy muhim voqealar davriy ketma-ketlikda aniqlandi. Keyinchalik har bir muhim davr yoki voqea bo'yicha chuqurroq ma'lumot beruvchi maxsus manbalar izladi: masalan, 1936-yilgi Berlin Olimpiadasining siyosiy jihatlari uchun AQSh Xolokost Memorial muzeyi materiallari, Sovet sport tizimi va sovuq urush propagandasi uchun Human Rights Foundation tomonidan tayyorlangan tarixiy tahlil, Olimpiya boykotlari tarixi uchun Xalqaro huquq va siyosat blogidagi maqola va h.k. Shuningdek, "ping-pong diplomatiyasi" kabi sport diplomatiyasiga oid voqealar Associated Press va boshqa axborot manbalari orqali tasdiqlangan faktlar yordamida yoritildi.

Tadqiqot sifatini oshirish maqsadida to'plangan faktlar tarixiy izchillik va mantiqiy bog'liqlik asosida guruhlab chiqildi. XX asr sport-siyosat aloqalarini shartli ravishda bir necha davrga ajratib tahlil qildik: 1) Jahon urushlari davri (sportning urush va urushdan keyingi holati), 2) Mustamlakachilik tugashi va Yangi Mustaqil Davlatlar sport harakatlari, 3) Sovuq urush davri (AQSh-SSSR sport raqobati, boykotlar), 4) Sport diplomatiyasining ilk namunalari, 5) Sovuq urushdan keyingi o'zgarishlar (1990-yillar).

Har bir qism bo'yicha muhim voqea va jarayonlar jadval ko'rinishida ham umumlashtirildi.

Yuqoridagi jadval XX asr siyosiy voqealari sport sohasiga qanday konkret ta'sir ko'rsatganini qisqacha jamlab beradi. Endi esa ushbu bosqich va voqealarni batafsil muhokama qilamiz.

Natijalar va muhokama

Yuqoridagi tarixiy tafsilotlardan ko'rinishida, XX asrda sport va siyosat bir-biriga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Ushbu bo'limda keltirilgan natijalar bosqichma-bosqich muhokama qilinadi:

Jahon urushlari davri (1914–1945): Birinchi jahon urushi sport rivojini keskin to'xtatib qo'ydi. 1916-yilda Berlinda o'tkazilishi lozim bo'lgan VI Olimpiya o'yinlari urush sabab bekor qilingan edi. Urushdan keyin 1920-yili Belgiyada tashkil etilgan Olimpiadada urush qatnashchilari halok bo'lganlar xotirlandi va birinchi marta Olimpiya bayrog'i ko'tarildi. Ahamiyatlisi shundaki, 1920 yili urushda aybdor deb topilgan Germaniya, Avstriya, Vengriya, Bolgariya va Usmonli Turkiya o'yinlarga chaqirilmadi. Bu qaror bilan xalqaro sport jamoasi "tajovuzkor" davlatlarni jazolashga urindi, shu tariqa sportni tinchlikparvarlik tamoyiliga sodiqligini ko'rsatdi. Ikkinchi jahon urushi ham xuddi shunday ta'sirga ega bo'ldi: 1940 va 1944-yilgi Olimpiada musobaqalari bekor qilindi. 1948 yili, urushdan so'ng jahon hamjamiyati yana sport orqali birlashishga intilib, Londonda Olimpiadani o'tkazdi. Biroq bu safar ham urushni boshlagan davlatlar – Germaniya va Yaponiya – o'yinlarga qo'yilmadi. Sovet Ittifoqi g'olib davlat bo'lsa-da, 1948 yili Olimpiadaga delegatsiya yubormadi; buning sababi qisman siyosiy edi – SSSR o'z atletlarining g'alaba qozonmasligidan cho'chigan, qolaversa, G'arb bilan ideologik nizolar tufayli kelmadi deyishadi. Shu paytda ishtirok etish huquqi ko'pchilik mamlakatlar uchun xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olinish, legitimlik belgisi edi. Darhaqiqat, 1948-yili Hindiston ilk bor mustaqil davlat sifatida Olimpiadada qatnashdi, kechagina mustamlaka bo'lgan boshqa ko'plab davlatlar ham milliy bayroqlari ostida chiqish qildilar – sport mustamlakachilik zanjirlaridan xoli bo'lganlik timsoliga aylandi.

Mustamlakachilik tugashi va yangi davlatlar (1950-yillar–1960-yillar): Ikkinchi jahon urushidan keyin yuzlab million kishilar mustamlakalardan ozod bo'lib, yangi milliy davlatlar paydo bo'ldi. Bu jarayon Olimpiya harakatini ham tubdan o'zgartirdi: ishtirokchi davlatlar soni keskin ortdi, Afrika va Osiyo davlatlari xalqaro sport maydonida o'z o'rinlarini egallay boshladilar. Sport musobaqalarida muvaffaqiyat qozonish yangi davlatlar uchun katta ramziy ma'no kasb etdi – xalqaro maydonda teng qadrlilik a'zo sifatida e'tirof etilish, milliy g'ururni mustahkamlash. Biroq ayrim hollarda sport mustamlakachilik tugaganidan keyin ham geosiyosiy kurash maydoni bo'lib qoldi. Bunga misol – yuqorida tilga olingan GANEFO o'yinlari (1963). Indoneziya prezidenti Sukarno 1962-yil Jakarta Osiyo o'yinlariga Isroil va Tayvanni kiritmay qo'yib, XOQ tomonidan sanksiyaga uchragach, SSSR va Xitoy ko'magida o'ziga alohida sport musobaqasi o'tkazdi. Bu voqea sportdagi global bo'linishni aks ettirdi: G'arb yetakchiligidagi Olimpiya harakatiga qarshi o'laroq, o'sha paytdagi "uchinchi dunyo" davlatlari va kommunistik blok alohida yo'nalishga intildi. XOQ keskin choralar ko'rib, GANEFOda qatnashgan sportchilarni Olimpiadadan chetlatishini e'lon qildi – natijada ushbu alternativa o'yinlar barqaror davom eta olmadi. Lekin fakt shuki, mustamlakachilikdan keyingi davr sport hamjihatligi siyosiy tamoyillar asosida shakllangan bo'lib, qator Afrika va Osiyo davlatlari sportda ham adolat va tenglik talab qilib chiqdilar.

Buning eng yorqin misollaridan biri – Janubiy Afrika Respublikasining (JAR) sport bo'yicha boykot qilinishi. JARda olib borilgan irqchilik (aparteid) siyosati tufayli, avvaliga 1964-yili Tokioda bo'lib o'tgan Olimpiadaga JAR chaqirilmadi. Keyinroq XOQ 1970-yilda JARning a'zolicigini to'xtatib qo'ydi, va bu taqiq 1992-yilgacha davom etdi. Deyarli barcha xalqaro sport federatsiyalari (futboldan tortib regbigacha) JAR bilan musobaqa o'tkazishni taqiqladi – bu butun bir davlat sport sahnasidan 28 yilga o'chirib qo'yildi degani. Ko'rinadiki, yangi mustaqil Afrika-Osiyo davlatlari o'z siyosiy axloq tamoyillarini sportda ham ilgari surdilar: irqiy kamsitishga yo'l yo'q. Darhaqiqat, 1970-yillarga kelib agar biror mamlakat JAR sportchilari bilan musobaqalashsa, Afrika davlatlari unga qarshi jazo chorasi qo'llardi. 1976-yil Monreal Olimpiadasida shu hol yuz berdi: Yangi Zelandiya regbi jamoasi aparteid davridagi JAR bilan o'ynagani uchun Afrika davlatlari XOQdan Yangi Zelandiyani chetlatishni talab qilishdi. XOQ bu talabni rad etgach, 28 ta Afrika mamlakati Olimpiya o'yinlarini boykot qildi – delegatsiyalarini chaqirib oldi. Bu misol sport maydoni mustamlakachilik merosi va irqiy adolatsizlikka qarshi kurash ham bo'lganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Monrealda yana bir muammo chiqqan edi: Tayvan (Chiang Kai Shi davridagi Xitoy Respublikasi) xalqaro huquqiy maqomi o'zgarishi sababli "Xitoy" nomidan mahrum qilindi va XOQ uni faqat "Taypey" deb atashga ruxsat berdi. Tayvan delegatsiyasi buni qabul qilolmay, o'yinlarni tark etdi. Oradan yillar o'tib, 1980-yilda XXR bilan erishilgan kelishuv asosida Tayvan "Chinese Taipei" nomiga ko'ndi va Olimpiya oilasiga qaytdi. Bu o'rinda ham sport tilidagi murosa – nominal o'zgarish – ortida chuqur siyosiy kelishuv yotardi.

Sovuq urush va sport (1950–1980-yillar): Sovuq urush yillari sport musobaqalari ikki qutb o'rtasidagi raqobatning yaqqol ko'rinishiga aylanganini yuqorida eslatib o'tdik. Bu raqobat turli shakllarda namoyon bo'lgan. Birinchidan, medal uchun kurash ko'rinishida: 1952-yildan 1991 yilgacha deyarli har bir Olimpiya musobaqasida medallar jang'arish borasida AQSh va SSSR dunyoda yetakchi bo'lib keldi. O'quv qo'llanmalarda qayd etilishicha, SSSR 1956, 1960, 1968, 1972, 1976 va 1988-yilgi Olimpiadalarda oltin medallar soni bo'yicha birinchi o'rinni olgan, AQSh esa 1964, 1984 (SSSR yo'q edi), 1992-(SSSR parchalangan) yillari birinchi bo'lgan. Shuningdek, qishki Olimpiadalarda ham shu ikki davlat eng kuchli raqobatchilar bo'lishgan. Bu faktlar ortida kattaroq manzara bor edi: sovet sport modeli davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanar, iqtidorli bolalar maxsus internat-maktablarda tarbiyalanib, sport "fabikalari"da chempionlar yetishtirilardi. Bunday siyosat sportni davlat propaganda vositasiga aylantirdi. Masalan, Sovet matbuoti har bir Olimpiya g'alabasini kommunistik tuzumning navbatdagi ustunligi deb ulug'lagan bo'lsa, AQSh tomoni Sovet sportchilarining havaskor nomi ostida aslida professional tarzda tayyorlanishini tanqid qilardi. Rasmiy Vashington nazarida, kommunistik davlatlarda sport "xalqdan uzoq, hukumat qo'lidagi qurol" edi, shu bois 1980 yillarda doping masalalari, sportchilarni ekspluatatsiya qilish kabi mavzular ko'tarildi. Albatta, doping muammosi G'arbda ham yo'q emasdi (masalan, 1988 yil Kanadalik yuguruvchi Ben Jonson doping bilan qo'lga tushgan), lekin ayniqsa Sharqiy Germaniya va SSSRda doping davlat dasturi darajasida ekanligi keyinchalik fosh bo'ldi. Bu ham sport orqali nufuz qozonish uchun nimalar qilishganini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, sovuq urush davrida sportdagi raqobat ba'zan to'g'ridan-to'g'ri to'qnashuv yoki keskin voqealarga ham sabab bo'lgan. 1956-yilgi Melburn Olimpiadasi paytida Vengriya va SSSR suv polosi terma jamoalari o'yini kuchli janjalga aylandi. Bu o'yin Vengriyada sodir bo'lgan Sovetlarga qarshi qo'zg'olon va unga SSSRning qonli aralashuvi (1956-yil noyabr)dan atigi bir oy keyin bo'lib o'tdi. O'yinda vengr sportchilari

g'azab bilan kurashib, sovet polvoni bilan mushtrashuv kelib chiqqan – natijada sovet sportchisi Migashko vengriyalik Ervin Zadorning ko'zini yorib yuborgan, uning qoni suvga oqib chiqqan. Tomoshabinlar g'azab bilan hovuzga sakrashga uringan, politsiya aralashgan. Bu voqea tarixda “Qonli suv” deb nom oldi va Vengriyaning Sovet zulmiga qarshi ramziy g'alabasi sifatida talqin qilindi (o'yinda 4:0 hisobida Vengriya yutgan). Shunday qilib, geosiyosiy mojaro sport maydoniga ko'chgan, sportchilar o'z davlatlarining “o'rnini” jismonan himoya qilishga majbur bo'lgan bir vaziyat yuzaga kelgan edi.

Uchinchi tomondan, sovuq urush davri sportidagi eng e'tiborga molik siyosiy holat – yuqorida batafsil keltirilgan Olimpiya bojkotlaridir. 1980 va 1984-yillardagi o'zaro bojkotlar sport dunyosini ikki lagerga ajratdi. 1980-yili Moskva Olimpiadasiga kutilgan 120 dan ortiq davlat o'rniga atigi 80 ga yaqin davlat qatnashdi – aksariyat G'arb va arab-musulmon davlatlari Sovet Ittifoqining Afg'onistondagi harbiy amaliyotini qoralab keldi. Hatto qatnashgan ayrim g'arb davlatlari (Buyuk Britaniya, Frantsiya va boshqalar) ham marosimlarda o'z bayroqlarini ko'tarmadi. Sovet rahbariyati bu bojkotni keskin qoraladi, lekin o'yinlarni baribir dabdaba bilan o'tkazdi – maqsad bojkotchilarga qaramay SSSR qudratini namoyish etish edi. 1984-yili esa manzara teskarisi sodir bo'ldi: Los-Anjelesga SSSR va unga aloqador 14 davlat (asosan Sharqiy Yevropa va Kuba) kelmadi. Bu safar AQSh va ittifoqchilari bojkotni “sportga siyosatni aralashtirish” deb qoraladilar. Har ikki bojkot ortidan sportchilar aziyat chekdi – to'liq ishtirok bo'lmagani sababli ko'plab kuchli raqobatchilar medallardan quruq qoldi. Sport tarixchilari bu bojkotlarni “sportga do'stona munosabat” printsipiga putur yetkazgan voqealar sifatida qayd etishadi. Biroq geosiyosat nuqtai nazaridan qaralganda, bojkotlar AQSh va SSSRning o'zaro dushmanligini butun dunyoga namoyon qildi, ya'ni Olimpiya o'yinlari sahnasini ham “jang maydoni”ga aylantirdi.

Qiziqarli jihati, 1980-yillar davomida sovuq urush yumshashi bilan birga, sportda ham keskinlikni pasaytirishga qaratilgan tashabbuslar paydo bo'ldi. Masalan, 1986 yildan boshlab Ted Tyorner tashabbusi bilan “Goodwill Games” (Do'stlik o'yinlari) deb nomlangan yangi xalqaro musobaqa yo'lga qo'yildi. Bu o'yinlarning g'oyasi – AQSh va SSSR sportchilari siyosiy to'siqlarsiz do'stona musobaqalashsin. 1986-yili birinchi Goodwill Games Moskva shahrida o'tkazilib, 79 mamlakatdan 3000 dan ziyod atlet qatnashgan. Unda amerikalik va sovet sportchilar bevosita bellashib, birga medallar olgan holda, har ikki davlat OAVlari bu musobaqani “sport orqali tinchlik va tushunishga hissa” sifatida tarannum etdi. Goodwill Games har to'rt yilda (vaqti bilan ikki yilda) o'tkazilib, 2001-yilgacha davom etdi – sovuq urush tugab, ehtiyoj qolmagach, to'xtatildi. Bu ham sport diplomatiyasining bir ko'rinishi edi: ikki geosiyosiy raqib rasmiy Olimpiadadan tashqari neytral maydonda uchrashishi. Lekin, afsuski, Goodwill Games hamisha ham to'liq “siyosatsiz” kechmagan – masalan, AQShdagi (1990) musobaqaga Kubani taklif qilishmadi, 1994-yili SSSR parchalangach Rossiya qo'rg'oshinlik qildi va hokazo.

Sport diplomatiyasi va xalqaro aloqalar: Sport nafaqat raqobat, balki hamkorlik va diplomatiya vositasi bo'la olganini tarix ko'rsatadi. 1971-yilgi ping-pong diplomatiyasidan tashqari, boshqa qator misollar ham mavjud. Masalan, 1978-yili Argentina futbol bo'yicha jahon chempionatiga mezbonlik qildi – bu paytda Argentinada harbiy diktatura hukmron edi. Ko'plab G'arb ommaviy axborot vositalari va huquq faollari chempionatni bojkot qilishga chaqirgan bo'lsa-da, musobaqa o'tkazildi va hatto finalda Gollandiya terma jamoasi qatnashdi (garchi Gollandiya qirolichasi kelmagan). Diktatura chempionatdan o'zini qonuniylashtirish uchun foydalandi, ammo ayrim

futbolchilar (masalan, Niderlandiyaning bir necha yetakchi o'yinchisi) o'zlari kelishni xohlamadilar – bu ham norasmiy norozilik edi. 1988 yilgi Seul Olimpiadasi Janubiy Koreya uchun nafaqat sport tadbiri, balki siyosiy islohotlar katalizatori bo'ldi. Janubiy Koreya o'sha paytda hamon avtoritar tuzum edi, biroq Olimpiadaga tayyorgarlik jarayonida prezident Chun Duxvan fuqarolik bosimi ostida birinchi erkin prezidentlik saylovini tashkil etdi (1987) va hokimiyat tinch yo'l bilan yangi rahbarga o'tdi. Ya'ni, Olimpiada mezbonligi xalqaro maydonda yuzni saqlash uchun ichki siyosatda ham ochiqlikka undadi. Ammo buning geopolitik tamonlari ham bo'ldi: Shimoliy Koreya va unga xayrixoh davlatlar (masalan, Kuba) Seul o'yinlarini boykot qildilar, chunki Janubiy Koreyani tan olmas edi. Shimoliy Koreya Olimpiadani qo'shma mezbonlik qilishni taklif qildi, XOQ rad etdi, va natijada ikki koreys davlati alohida yo'llarni tanladi. Bu misol orqali sport qanchalik siyosiy lashgan bo'lsa ham, u ba'zan ijobiy demokratik o'zgarishlarga turtki bo'lishi mumkinligini ham ko'ramiz.

Sovuq urushdan keyingi davr (1990-yillar): 1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalanib, bir qancha yangi davlatlar paydo bo'ldi. Yugoslaviya tarqalib, Bolqonda urush boshlandi. Bu ulkan geosiyosiy silsilalar ham sport maydonida aks etdi. 1992-yil Barselona Olimpiadasi tarixdagi eng ko'zga ko'ringan siyosiy o'zgarishlar fonida o'tdi. Birinchidan, sharq va g'arb o'rtasidagi bo'linish barham topdi – Germaniya 1964-yildan beri ilk bor yagona jamoa bo'lib chiqdi (ilgari G'arbiy va Sharqiy Germaniya alohida qatnashardi). Ikkinchidan, Janubiy Afrika Respublikasi 1960-yildan beri ilk bor qatnashdi – aparteid siyosati tugatilgani e'lon qilingan edi. Uchinchidan, SSSR tarkibidan chiqqan davlatlar (Estoniya, Latviya, Litva, Ukraina, Rossiya va boshqalar) ilk bor mustaqil terma jamoalarini yuborishdi – garchi Rossiya va yana 11 respublika vaqt qisqaligi sababli “Yagona jamoa” nomi ostida birlashib qatnashdi. To'rtinchidan, Yugoslaviya parchalanib, Xalqaro sanksiyalar tufayli Serbiya va Chernogoriya sportchilari jamoaviy sportlardan chetlatildi (faqat betaraf sportchi sifatida ishtirok etishga ruxsat berildi). Bu holatlar ko'rsatadiki, sport global siyosiy xaritada o'zgarishlarga tez moslashgan: yangi bayroqlar, yangi madhiya va yangi nomlar Olimpiya minbarida paydo bo'ldi. Shuningdek, 1992-yilgi o'yinlar “sovuq urushdan keyingi ilk Olimpiada” sifatida umidli kayfiyatda o'tgan – endi katta boykotlar yoki bloklar yo'q edi, hamma deyarli qaytgan edi. Sport sharhlovchilari bu o'yinlarni “sport aslida siyosatdan ustun kelishi mumkinligini” ko'rsatgan deb baholashdi.

Biroq, haligacha xalqaro mojarolar sportga ta'sirini o'tkazib kelmoqda. Misol tariqasida, 1990-yillarda arman-osetin mojarosi tufayli Armaniston va Ozarbayjon sport musobaqalarida bir guruhga tushmaslikka harakat qilishdi; 1996-yil Atlanta Olimpiadasida AQSh va Kuba o'rtasida diplomatik tarangliklar eshitildi (Fidel Kastro doping ayblovlari siyosiy fitna dedi); 1998-Jahon chempionatida Eron–AQSh futbol uchrashuvi ham “dushmanlar”ning ilk uchrashuvi sifatida tarixga kirdi, ammo sportchilar do'stona suratga tushib, Fair Play namoyish etishdi. Bu kabi voqealar sport hanz diplomatik aloqalarni yaxshilashga xizmat qiluvchi ko'prik bo'la olishini ko'rsatadi, garchi ba'zan aksincha, ziddiyatlarni ham oshkor qilishi mumkin.

Yuqoridagi muhokamalar natijasida bir necha asosiy xulosalar shakllanadi: (1) Sport va siyosat XX asrda bir-biridan ajralmas bo'lgan – global siyosiy voqealar sportga bevosita ta'sir ko'rsatgan va sport ham o'z navbatida siyosiy jarayonlarga ta'sir o'tkazgan. (2) Olimpiya harakati tinchlik va do'stlikni targ'ib qilsa-da, amalda Olimpiya maydoni geosiyosiy raqobatlar va bayonotlar minbariga aylangan holatlar ko'p bo'lgan (boykotlar, namoyishlar, targ'ibot va h.k.). (3) Sport diplomatiyasi tushunchasi aynan XX asr misolida shakllandi – ping-pong diplomatiyasi, kriket diplomatiyasi kabi tajribalar

sportning muzokaralar uchun muhim yumshoq kuch ekanini ko'rsatdi.

(4) Siyosiy etika masalalari (irqchilikka qarshi kurash, inson huquqlari) sport tashkilotlari kun tartibiga kirib, ayrim rejimlarni sportdan yakkalash choralari qo'llangan (masalan, aparteid Janubiy Afrika, Taliban Afg'onistoni va h.k.).

Xulosa

XX asr misolida o'rganilgan sport va siyosat o'zaro ta'siri shuni ko'rsatadiki, sport jamiyat hayotining boshqa sohalaridan mutlaqo ajralgan holda faoliyat yurita olmaydi. Olimpiya harakati asoschilari sportni "siyosat aralashmaydigan neytral hudud" sifatida ko'rishga intilgan bo'lsalar-da, real hayotda bu idealga erishish mushkul bo'ldi. Tarixiy tahlil natijalari quyidagi xulosalarni chiqara olamiz:

Birinchidan, yirik siyosiy silsilalar sport rivojini to'g'ridan-to'g'ri belgilab bergan. Jahon urushlari davrida Olimpiya o'yinlarining to'xtab qolishi va urushdan keyin qayta tiklanishi, urush aybdorlarining sport maydonidan chetlatilishi buning yaqqol misolidir. Sovuq urush davrida sport global ikki qutblilikning bir qismiga aylangan: xalqaro musobaqalar sharhida ko'p hollarda "Sharq va G'arb bellashuvi" degan so'zlar ishlatilgan, medallar statistikasi mafkuraviy targ'ibot quroli bo'lgan. Musobaqalardagi g'alabalar davlatlar prestijini ko'taruvchi omil sifatida muhim ahamiyat kasb etdi – ayniqsa, Sovet Ittifoqi va AQSh bunga katta e'tibor berdi.

Ikkinchidan, sport maydoni siyosiy norozilik va kurashlarning sahnasiga aylangan holatlar ko'p uchradi. Bunga Olimpiya bojkotlari misol bo'lib, 1956-yildan boshlab turli sabablar – mustamlaka merosi, urushlarga norozilik, sovuq urushdagi qarama-qarshiliklar – tufayli davlatlar musobaqalardan voz kechishdi. 1968 yili sportchilarning irqchilikka qarshi chiqishi yoki 1972-yili terrorchilikning sportgacha yetib kelishi – bular sportning "siyosiy neytralligi"ga putur yetkazgan bo'lsa-da, jamiyatdagi muammolar sport orqali ham ko'rinish topishini anglatdi. Sportchilar ba'zan o'z ovozi yo'q tabaqalarning minbari bo'lib xizmat qildilar (masalan, afro-amerikaliklarning haqlarini Smith va Carlos orqali dunyo ko'rdi). Shu ma'noda, XX asr sporti jahon hamjamiyatining ijtimoiy-siyosiy kayfiyatini aks ettiruvchi oynaga aylandi.

Uchinchidan, sport diplomatiyasi – sportning ijobiy siyosiy vositaga aylanishi holatlari ham mazkur asrga to'g'ri keladi. Xalqaro mojarolarni yumshatishda sport samarali maydon bo'la olishi aniqlandi: kichik bir stol tennisi jamoasi tashrifi ulkan geosiyosiy muzlarni eritishi mumkinligi isbotlandi. Bunday hodisalar sportdagi musobaqalashuv faqat adovat emas, balki o'zaro hurmat va tushunish paydo bo'lishiga ham xizmat qilishini ko'rsatdi. Keyingi yillarda ham bu tamoyil davom etdi – masalan, 1995-yilda Janubiy Afrika regbi bo'yicha jahon chempionligini qo'lga kiritganda prezident Nelson Mandela o'yinchilarni quchoqlab, oq tanlilar sporti hisoblangan regbini milliy yarashuv ramziga aylantirgan edi. Yoxud 1998-yili "Futbol bo'yicha tinchlik matchlari" tashkil etilib, Salvador va Gonduras o'rtasidagi (1969-yilgi "Futbol urushi" bilan mashhur) munosabatlarni yaxshilashga qaratildi. Shunday qilib, sport diplomatiyasi konsepsiyasi shakllanib, bugungi kungacha xalqaro aloqalarda qo'llanib kelinmoqda.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, XX asr sporti – bu siyosat va madaniyat tarixining ajralmas qismidir. Olimpiya harakatining olg'a surgan do'stlik, hamjihatlik, irq va millat tanlamaslik kabi oliy tamoyillariga erishish yo'lida ko'plab sinovlar bo'ldi. Sport ba'zan siyosiy manipulyatsiya quroliga aylantirilgan bo'lsa-da, shu bilan birga jamiyatning eng yuksak ideallarini ham namoyon eta oladigan maydon bo'lib xizmat qildi. XX asr davomida sport va siyosatning o'zaro ta'siri murakkab va qirralarga boy bo'lib, bu mavzu hali ko'plab tadqiqotlarda o'rganilmoqda. Lekin bir haqiqat aniq: sportni siyosatdan ayri

holda tasavvur qilib bo'lmaydi – ular jamiyat tizimida o'zaro chambarchas bog'liq va bir-birini shakllantiruvchi omillardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Council on Foreign Relations (CFR). “Politics and Protest at the Olympics”. (Tarixiy Olimpiya voqealari kronologiyasi).
2. United States Holocaust Memorial Museum. “The Nazi Olympics: Berlin 1936”. (1936 yil Berlin Olimpiadasi va natsistik propaganda tahlili).
3. History.com (P. Catton). “When Rogue Nations Were Banned from the Olympics”. (Olimpiadadan davlatlarni chetlatish tarixiga oid maqola).
4. Human Rights Foundation. “A History of Sports & Dictators, Part 4: Soviet Sports Propaganda”. (Sovet Ittifoqining sportni propaganda va diplomatiya quroli sifatida qo'llashi tahlili).
5. International Law & Policy Brief (studentbriefs.law.gwu.edu). “The Geopolitics of Olympic Boycotts”. (Olimpiya boykotlari tarixi va ularning xalqaro munosabatlarga ta'siri haqida tahliliy maqola).
6. CFR Timeline – 1956 Melbourne incident. (“Blood in the water” – Vengriya-SSSR suv polosi voqeasi tasviri).
7. CFR Timeline – 1968 Black Power Protest. (Meksiko-1968 Olimpiadasidagi “Qora kuch” salomi voqeasi tasviri).
8. CFR Timeline – 1972 Munich Massacre. (Myunxen-1972 fojiasi tafsiloti).
9. CFR Timeline – 1980 Moscow Boycott. (Moskva-1980 boykot tafsilotlari).
10. CFR Timeline – 1984 LA Boycott. (Los-Anjeles-1984 boykot va Xitoyning qaytishi tafsiloti).
11. CFR Timeline – 1988 Seoul. (Seul-1988 Shim. Koreya boykot va Janubiy Koreyadagi o'zgarishlar).
12. CFR Timeline – 1992 Post-Cold War Olympics. (Barselona-1992 geosiyosiy o'zgarishlar aks-sadosi tasviri).
13. Associated Press (AP News) – “Ping Pong Diplomacy resonates a half century later”. (AQSh-Xitoy ping-pong diplomatiyasi yutuqlari haqida maqoladan parcha).